

Tadeusz Lewicki

(1906–1992)

Profesor Tadeusz Lewicki, wybitny polski filolog-arabista i historyk-mediewista urodził się 29 stycznia 1906 roku we Lwowie, w rodzinie inteligenckiej pochodzenia ziemiańskiego. Ojciec jego, również Tadeusz, był zawodowym prawnikiem, a matka Helena z Ostrowskich zajmowała się prowadzeniem domu. Rodzina państwa Lewickich (herbu Rogala) wychowywała dzieci w duchu patriotycznym. Przyszły profesor jako trzynastoletni chłopiec brał udział w 1919 roku w obronie Lwowa przed ukraińskimi nacjonalistami. W rodzinnym Lwowie uczęszczał do Państwowego Gimnazjum Realnego nr 8 im. Kazimierza Wielkiego, gdzie w 1925 roku otrzymał świadectwo dojrzałości. Zgodnie z wolą ojca podjął studia prawnicze w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, kontynuując w ten sposób tradycję rodzinną. W 1928 roku wyjechał do Paryża, gdzie studiował nauki polityczne i języki Bliskiego Wschodu z myślą o karierze dyplomatycznej. Pod kierunkiem prof. Zygmunta Smogorzewskiego (1884–1931), byłego rosyjskiego konsula w Algierze, zaś w latach 1918–1924 polskiego konsula tamże, znakomitego filologa-arabisty, studiował język arabski i coś, co nazwać można dzisiaj „realioznawstwem” Afryki Północnej. Naukę języków semickich uzupełnił na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jana Kazimierza pod przewodnictwem wybitnego biblisty i hebraisty, ks. prof. Aleksego Klawka (1890–1969). W 1931 roku powrócił do Lwowa, gdzie obronił pracę doktorską z zakresu historii Afryki Północnej w okresie wczesnego średniowiecza, napisaną pod kierunkiem prof. Zygmunta Smogorzewskiego. W 1931 roku wyruszył do Paryża na dwa lata studiów arabistycznych na Sorbonie i w Collège de France. Podczas studiów we Francji zebrał materiały dotyczące historii Słowian i arabskiej frazeologii opartej na dziele Al-Idrisiego (1099–1165 lub 1166), zasadniczo na pracy *Nuzhat al-mustaq fi 'htiraq al-afaq*, znanego w średniowieczu jako *Tabula Rogeriana*. Wówczas też rozwinął swoje fascynacje historią ibadytów, doktrynalnie umiarkowanego odłamu charydżyzmu, którego wyznawcy zwalczani przez Umajjadów szukali jeszcze w pierwszej połowie VIII wieku schronienia w Omanie, na krótko zajęli Hadramaut, a nawet Mekkę i Medynę w Al-Hidżazie. Największe sukcesy osiągnęli w Afryce Północnej wśród plemion berberyjskich. Uformowali własne państwo pod wodzą dynastii Rustamidów ze stolicą w Taharcie. Szybko jednak nastąpiła atomizacja wspólnoty ibadytów na wzajemnie zwalczające się grupy. Wszystkie te fakty miały stać się obszarem wnikliwych badań Tadeusza Lewickiego.

Gdy po śmierci Smogorzewskiego na lwowskiej uczelni zlikwidowano Katedrę Orientalistyki, Tadeusz Lewicki trafił pod naukową opiekę prof. Konstantego Chyliń-

skiego, kierującego ówczesnie Katedrą Historii Starożytnej. Dobra znajomość języka francuskiego sprawiła, że prof. Chyliński zarekomendował młodego doktora do stypendium rządu francuskiego, dzięki któremu mógł on podjąć studia na Sorbonie, gdzie znalazł się pod nieformalną, naukową opieką francuskiego znawcy dialektów arabskich, prof. Williama Marçais. Kiedy stypendium się skończyło, młody doktor wyruszył na własną rękę z Francji do oazy Mzab na Saharze, stanowiącej centrum szczątkowej, muzułmańskiej sekty ibadytów. Pierwsze informacje o niej T. Lewicki uzyskał od Z. Smogorzewskiego, który, korzystając ze swej funkcji w Algierze, przejął znaczną część archiwum ibadyckiego tam się znajdującego. Nadmienić jednak należy, iż obydwu tym uczonym, tj. Zygmuntowi Smogorzewskiemu i Tadeuszowi Lewickiemu drogę przetarł Adolf Motyliński jako francuski ekspert wojskowy: Adolf de Calassanti Motylinski (1854–1907), który opublikował m.in. unikatową dzisiaj *Bibliographie du Mzab*. T. Lewicki dotarł do Mzabu w stroju ubogiego arabskiego koczownika, zaś do kraju powrócił dzięki drobnym zasiłkom, jakie otrzymał od przedstawicielstw dyplomatycznych i osób prywatnych.

Do przejścia Lwowa przez władze sowieckie T. Lewicki pracował jako asystent w Zakładzie Historii Starożytnej. Nie ujawnił się na tworzonym we Lwowie Uniwersytecie Ukraińskim, lecz podjął pracę jako robotnik budowlany, później zaś specjalizował się w deratyzacji, tępiąc z mandatu nowej władzy lwowskie szczury. Po wkroczeniu wojsk niemieckich opuścił Lwów i skierował się na zachód, zmieniając często miejsce zamieszkania, zawody i tożsamość. Zaczął wówczas działać w ruchu oporu, w Związku Walki Zbrojnej, a następnie w Armii Krajowej. Jako reporter na Zamojszczyznę T. Lewicki redagował pismo *Echa leśne*, ale także był łącznikiem między poszczególnymi zgrupowaniami AK. Jesienią 1943 roku T. Lewicki jako oficer podziemia uczestniczył w walkach w rejonie Zamościa i w 1944 roku przybył do Warszawy, by wziąć udział w powstaniu warszawskim. W listopadzie 1944 roku dostał się do niewoli niemieckiej jako oficer sił powstańczych i był internowany jako jeńiec wojenny w obozie jenieckim w Murnau, w Bawarii. Gdy w 1945 roku obóz został wyzwolony przez siły amerykańskie, Lewicki zdecydował się spędzić kilka miesięcy w strefie amerykańskiej, służąc w służbie wartowniczej. Po zakończeniu działań wojennych T. Lewicki nauczał polskiej historii i literatury w Szkole Średniej i Kolegium Mechanicznym założonym przez Polaków z II Korpusu we Włoszech w Fermo. Ostatecznie Lewicki został ewakuowany wraz z Armią Polską gen. Andersa do Anglii, do Millom.

Po licznych „przygodach” wojennych Tadeusz Lewicki powrócił do Polski w październiku 1947 roku, nie decydując się na stały pobyt na obczyźnie i zachęcony listownie, m.in. przez prof. Tadeusza Kowalskiego, przybył do Krakowa. Z rekomendacji prof. Kowalskiego znalazł zatrudnienie w Polskiej Akademii Umiejętności. 1 czerwca 1948 roku, niecały miesiąc po śmierci prof. Kowalskiego, ówczesny dziekan Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, prof. Zenon Klemensiewicz, w ślad za uchwałą Rady wystąpił do Ministerstwa Oświaty „o powołanie dr. Tadeusza Lewickiego na zastępcę profesora filologii orientalnej na katedrze osieroconej przez śp. prof. Kowalskiego”. Uzasadnienie wniosku oparte było na opiniach prof. Jerzego Kuryłowicza oraz ks. prof. Aleksego Klawka. W grudniu 1949

roku miała miejsce habilitacja T. Lewickiego na podstawie pierwszego tomu *Polski i krajów sąsiednich w świetle „Księgi Rogera”*. Recenzentami byli profesorowie J. Kuryłowicz, ks. A. Klawek oraz Ananiasz Zajączkowski. Prof. T. Lewicki wykład habilitacyjny wygłosił na temat: *Drogi handlowe łączące Polskę ze Wschodem w IX–XII wieku*. Od 1948 roku prof. Lewicki kierował Katedrą Filologii Orientalnej UJ, przekształconą w 1972 roku w Instytut Filologii Orientalnej, do roku 1976, tj. do przejścia na emeryturę.

Postaci prof. Lewickiego poświęcono nieco przyczynków w specjalistycznych opracowaniach, jakie ukazały się w Polsce po roku 1976 (jubileusz siedemdziesięciolecia). Za najpoważniejszy z nich uznać można jubileuszowy tom 50, zeszyt 2, „Rocznika Orientalistycznego”, opublikowany w 1997 roku, w dziewięćdziesięciolecie urodzin uczonego. W 2012 roku ukazał się treściwy artykuł ks. prof. Krzysztofa Kościelniaka *The contribution of prof. Tadeusz Lewicki (1906–1992) to Islamic and West African studies*. Istnieje też materiał wspomnieniowy dotyczący osoby Profesora Tadeusza Lewickiego, jak Alicji Małeckiej, czy kilka zdań w tym przedmiocie autora tejże wypowiedzi. Ograniczając się do ukazania w miarę możliwości sylwetki prof. Tadeusza Lewickiego jako historyka-mediewisty pominę szereg funkcji i dokonań organizacyjnych, jakie były jego udziałem. Wspomnę jedynie, że dzięki niemu w 1959 roku zaczęło wychodzić w Krakowie czasopismo „Folia Orientalia”, drugi po „Roczniku Orientalistycznym” organ polskiej orientalistyki o międzynarodowym wymiarze, zaś prof. Lewicki był jego długoletnim redaktorem naczelnym. Pani Alicja Małecka, jedna ze starszych uczennic prof. Lewickiego, charakteryzuje go jako: „osobowość, szczególny genre, sposób bycia wybitnego orientalisty-arabisty, historyka, a po części podróżnika, i w różnych okresach życia – obrońcy Ojczyzny. Reprezentował wiele dziedzin i specjalności naukowych. Przy tym niełatwo można by dziś spotkać kogoś tak nietuzinkowego, pełnego fantazji, osobistego uroku, o żywym temperamencie i błyskotliwym umyśle”. Od siebie dodam, że mimo otwartości w relacjach z ludźmi budził niewymuszony respekt. Przypuszczam, że doświadczenia życiowe sprawiły, iż na zewnątrz pozostawał człowiekiem skrytym, unikał ujawniania swego stosunku do ówczesnej rzeczywistości. W skrytości ducha był przywiązany do tradycji polskich Kresów Wschodnich, a zwłaszcza do ukochanego Lwowa. Mając świadomość ideologicznego dyktatu ze strony przywódców świata komunistycznego, cenił sobie orientalistykę rosyjską, także okresu radzieckiego, i jej kreatywnych przedstawicieli. Pozostawał np. w przyjaznych relacjach z wybitnym orientalistą, badaczem źródeł wschodnich do dziejów południowo-wschodniej Europy, Borysem N. Zachoderem (1898–1960), o którym napisał ujmujące wspomnienie (PO, 1960, nr 2 (34), s. 157–173). Podobnie było też w przypadku czołowego radzieckiego znawcy geograficznego piśmiennictwa arabskiego, o lwowskich korzeniach, Teodora A. Szumowskiego (1913–2012). Poważał też wieloletniego dyrektora Instytutu Orientalistyki Akademii Nauk ZSRR w Moskwie, Tadżyka, Bobodżana Gafurowa (1908–1977), który składał naszemu uczonemu regularnie życzenia z okazji Nowego Roku i 1. Maja.

Bogate piśmiennictwo *stricto* naukowe wyprzedziło opublikowanie niewielkiego artykułu *Przebudzenie się Syrii* w nr 39 krakowskiego „Kuriera Literacko-Naukowego”

z 30 września 1929 roku. Właściwą twórczość naukową prof. Lewicki, już jako doktor, zainaugurował trzema artykułami w roku 1934, które w dużym stopniu wyznaczyły kierunek jego badań jako kontynuatora prof. Zygmunta Smogorzewskiego. Pierwsze dwa dotyczyły źródeł związanych z początkami wspólnoty ibadytów, a co ważne opublikowano je w renomowanym „Revue des Études Islamiques” (REI 8, 1934, z. 1; REI 8, 1934, z. 3). Natomiast artykuł trzeci, zamieszczony w „Roczniku Orientalistycznym” (RO 9, 1933 [wyd. 1934]), stanowił rozbudowany nekrolog Zygmunta Smogorzewskiego. Lata 1935–1936 przyniosły następne artykuły, w większości poświęcone ibadytom. Jednakże największym sukcesem młodego wówczas uczonego było zamieszczenie hasła: *Al-Nukkār* w *Encyklopedii islamu* w wersji niemieckiej (*Enzyklopaedie des Islams*, Ergänzungsband, Leiden–Leipzig 1938) i niemal równocześnie w suplemencie do wersji francuskiej *Encyclopédie de l’Islam*. Po latach hasło to, przetłumaczone na język turecki, znalazło się w *İslâm Ansiklopedisi* (t. 94, Istanbul 1962). Zaszeregowanie polskiego uczonego do międzynarodowego grona orientalistów stanowiło niewątpliwie awans przyszłego profesora, dając mu impuls do dalszej wytężonej pracy badawczej.

Jeszcze przed trudną kartą okresu drugiej wojny światowej T. Lewicki, obok badań nad ibadytami, podjął zagadnienia z zakresu geografii historycznej muzułmańskiego świata w wiekach średnich. W 1936 roku, w ukazującym się wówczas we Lwowie „Roczniku Orientalistycznym” opublikował w języku francuskim artykuł o pierwszych kupcach arabskich w Chinach (RO 11, 1936, s. 173–186). Jak wiadomo ze spuścizny rękopiśmiennej prof. Lewickiego, przeprowadzał już wówczas głęboką analizę krytyczną treści związanych z tak zwaną *Księgą Rogera* geografa arabskiego Al-Idrisiego, które to dzieło zostało wydane już po drugiej wojnie światowej dzięki zabiegom prof. Tadeusza Kowalskiego w ramach prac Polskiej Akademii Umiejętności (Kraków 1945). Zapowiedzią tego wydania był komunikat T. Lewickiego zawarty w „Sprawozdaniach PAU” (43, 1938, s. 323–326) oraz w „Bulletin International de l’Académie Polonaise des Sciences et des Lettres” (nr 1-3, I-II, 1938). Do dokonań ibadyckich profesora z tego okresu zaliczyć można opublikowanie hasła *Al-Ibādīya* (wersja niemiecka) w *Handwörterbuch des Islam* (Leiden 1941), które później trafiło w wersji tureckiej do *İslâm Ansiklopedisi* (t. 57, Istanbul 1950), zaś w wersji angielskiej do *Shorter Encyclopaedia of Islam* (wyd. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, Leiden 1953). Oparte na solidnej bazie źródłowej, prace na temat ibadytów wcześniej ugruntowały pozycję T. Lewickiego w gremiach islamologów (dziś nie mówimy: islamistów), dzięki czemu pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku został członkiem ścisłego komitetu redakcyjnego nowego wydania *Encyklopedii islamu* (*The Encyclopaedia of Islam*), do której kwalifikowano jego prace jeszcze w rok po śmierci uczonego (zob. hasło: *Al-Nukkār*, t. 8, 1993).

Studia nad dziełem geografa Al-Idrisiego prof. Lewicki kontynuował po przybyciu w 1947 roku do Krakowa, stabilizując już w warunkach powojennych własny warsztat badawczy. W 1952 roku zamknął pracę nad częścią drugą opracowania na temat: Polska i kraje sąsiednie w świetle arabskiego podróżnika, w której dokonał analizy toponomastycznej map wzbogacających to źródło oraz dał rozległy komentarz toponomastyczny. Tą drogą prof. T. Lewicki wzbogacił polską humanistykę o drugi,

po relacji Ibrahima Ibn Jakuba opracowanej przez Tadeusza Kowalskiego, bezcenny przekaz dotyczący Polski i krajów sąsiednich. Można powiedzieć, że od 1947 roku (tzn. od powrotu do kraju) T. Lewicki niemal nieprzerwanie zajmował się toponomastyką Europy w pracach średniowiecznych arabskich podróżników i geografów. Jako specjalista od źródeł arabskich, w tym również numizmatycznych, prof. Lewickiemu Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego powierzyło edycję źródeł wschodnich, inaugurując opracowywanie wszystkich dostępnych źródeł dotyczących genezy państwa polskiego. Wytyczył on zakres i kierunek tych prac, nie ograniczając się wyłącznie do dzieł historyczno-geograficznych, ale dopełnił je fragmentami z dzieł literackich. Kryterium doboru tekstów stanowił bezpośredni, czasami też wrywkowy (pośredni), związek z szeroko rozumianą Słowiańszczyzną. W 1956 roku, nakładem wydawnictwa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, ukazał się tom pierwszy *Źródeł arabskich do dziejów Słowiańszczyzny*. W tomie tym wykorzystano fragmenty dzieł dziewięciu wczesnośredniowiecznych autorów piszących w języku arabskim. To fundamentalne wydanie nie spotkało się od razu z należyтым zrozumieniem w kręgach naszych historyków (wyłączam z tego dwóch mediewistów: Henryka Łowmiańskiego i Gerarda Labudę). Zwrócono już uwagę, że tematyka fragmentów tomu pierwszego jest niezwykle różnorodna: „od geografii matematycznej po czysto literackie anegdoty, od położenia ziem Słowian i itinerariów kupców działających w tym regionie, poprzez tytulaturę różnych władców, po informacje o obyczajach i kulturze, niekiedy zabawne tak jak pozytywny wpływ kastracji na Słowian” (U. Lewicka-Rajewska, B. Ostafin, *Źródła arabskie...*). W 1969 roku ukazała się część pierwsza tomu drugiego *Źródeł arabskich do dziejów Słowiańszczyzny*, stanowiąca przekład i komentarz dzieła geograficznego *Kitab al-buldan (Księga krajów)* Ibn al-Fakiha al-Hamadaniego. Prof. Lewicki pomieścił tutaj również krótkie fragmenty z dzieła ibadyckiego kronikarza Ibn as-Saghira i jedno zdanie z traktatu agronomicznego Ibn Wahsziji.

Wyjazdy zagraniczne sprawiły, że do kontynuacji *Źródeł do dziejów Słowiańszczyzny* profesor włączył swoich współpracowników związanych z Pracownią Źródeł Orientalnych i Numizmatyki Instytutu Filologii Orientalnej UJ. Dzięki temu w 1977 roku ukazała się część druga tomu drugiego, a w jej opracowaniu wzięli udział krakowscy arabiści: Maria Czapkiewicz, Anna Kmiotowicz, Franciszek Kmiotowicz. Treść tego tomu wypełnia jedno dzieło o wyszukany tytuł *Księga kosztownych klejnotów* autorstwa Ibn Rosteha (dziś częściej: Ibn Rusta). Są tam treściwe fragmenty na temat poszczególnych nacji: Słowian, Chazarów, Bułgarów, Madziarów i innych. Występują tu również odniesienia o charakterze geograficznym.

Wydany w 1985 roku trzeci tom źródeł, zawierający relację podróżnika Ibn Fadlana z podróży do kraju Bułgarów Kamskich z lat 921–922, przyniósł ciekawe informacje dotyczące przede wszystkim terytoriów graniczących ze Słowiańszczyzną, jak też pozostających w relacjach z etnosem wschodniosłowiańskim. W opracowaniu tegoż dzieła obok profesora Lewickiego udział wzięli również wspomniani już Anna i Franciszek Kmiotowiczowie. Trzy lata później ukazał się indeks do tomów drugiego i trzeciego, autorstwa Marii Czapkiewicz, Tadeusza Lewickiego i Franciszka Kmiotowicza.

Wyliczone tu główne wybory źródeł arabskich do dziejów wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny, których autorem, inicjatorem bądź współrealizatorem był prof. Lewicki, nie zamykają jego udziału w realizacji planu upowszechnienia źródeł orientalnych do początków państwowości polskiej i jej słowiańskich sąsiadów. W tym samym 1956 roku, który zaowocował wydaniem tomu pierwszego *Źródeł arabskich do dziejów Słowiańszczyzny*, ukazał się wybór *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*, będący plonem współpracy prof. Lewickiego z filologiem hebraistą, doc. Franciszkiem Kupferem z Żydowskiego Instytutu Historycznego. Prezentowany przez obydwu uczonych tom (dziś bibliograficzne *unicum*) zawierał fragmenty z pism religijnych i prawniczych, których powstanie datowane jest na okres XI do XIII wieku. Są to testimonia w liczbie dwudziestu (także kilku uzupełnień), jakie powstały we Francji, w Niemczech, na Półwyspie Apenińskim, a także w Czechach. Jednakże przewlekła choroba kompetentnego uczonego, jakim był Franciszek Kupfer, i brak następcy uniemożliwiły prof. Lewickiemu kontynuację tego nurtu analiz.

Gdy mowa o polskiej mediewistyce archeologicznej, trudno pominąć prof. Lewickiego jako inicjatora badań w zakresie numizmatyki orientalnej. Już w 1954 roku, w nurcie badań nad początkami państwa polskiego, staraniem T. Lewickiego powstał w ramach Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN Zakład Numizmatyki. Placówka ta zajmowała się inwentaryzowaniem i opracowywaniem skarbów dirhemów (dirhamy) arabskich na ziemiach polskich w granicach wyznaczonych po drugiej wojnie światowej. Zmiany organizacyjne w jednostkach PAN sprawiły, że w 1969 roku Zakład Numizmatyki został przeniesiony do Instytutu Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego. W ten sposób powstała Pracownia Źródeł Orientalnych i Numizmatyki (rozwiązana z przyczyny braków kadrowych w roku 2012). Zapowiedź szczegółowych ustaleń w zakresie badań numizmatyki orientalnej stanowi przyczynek złożony do druku w roczniku „Archeologia” jeszcze w 1949 roku (tom ten ukazał się w roku 1952), ogólny zaś zarys tej problematyki znalazł odzwierciedlenie w „Biuletynie Numizmatycznym” w 1953 roku. Wówczas też prof. Lewicki przystąpił do opracowywania znalezisk (tzw. skarbów) dirhemów arabskich, wraz z Władysławem Kubiakiem i Martą Młynarską. W 1969 ukazał się w *Szkicach z dziejów polskiej orientalistyki* (t. 3, Warszawa 1969, s. 135–172) obszerny zarys polskich badań w zakresie numizmatyki orientalnej pióra Tadeusza Lewickiego, wyprzedzający zainteresowanie znaleziskami numizmatycznymi od pasji zbieraczy i kolekcjonerów późnego średniowiecza, poprzez naukowe ustalenia Tadeusza Czackiego (1765–1813) i Joachima Lelewela (1786–1861), do okresu współczesnego autorowi artykułu. Już wcześniej (tzn. przed 1969 rokiem) T. Lewicki był współautorem bądź redaktorem opracowań zawierających opis i analizę srebrnych arabskich skarbów odkrytych w Polsce (w latach 1953, 1956, 1957, 1959, 1962, 1964 i 1968).

W dorobku naukowym prof. Lewickiego ważne miejsce zajmowały różne aspekty kultury materialnej, w tym szlaki handlowe i artykuły handlu arabskiego (częściowo też żydowskiego), hodowla zwierząt domowych u Słowian w świetle źródeł arabskich i perskich, skórkowe pieniądze na Rusi w średniowieczu, bogactwa mineralne, wydobywanie złota i handel nim w Afryce Wschodniej. I tak w treściwym artyku-

le *Średniowieczne źródła arabskie i perskie o hodowli zwierząt domowych u Słowian* (KHKM 2, 1954, nr 3, s. 444–469) T. Lewicki, po wstępnych uwagach na temat fragmentaryczności źródeł i trudności wynikających z braków w ich wydaniach, przechodzi do analizy wzmianek odnoszących się do świni domowej, bydła rogatego, konia, owcy, psa i drobiu. Profesor dowiódł faktu hodowania świń u Słowian wczesnośredniowiecznych, chociaż tych informacji nie jest zbyt wiele. W odniesieniu do bydła rogatego w źródłach arabskich pojawia się ich więcej. Potwierdzają one występowanie na szeroką skalę hodowli bydła rogatego u Słowian. Posiadając dobrą intuicję badacza-archeologa – chociaż T. Lewicki był filologiem i historykiem, uczony wykazał, że rozwój hodowli konia na Rusi dokonywał się przede wszystkim w stadninach książęcych i datowany jest dopiero od końca X w. Omawiane źródła potwierdzają także znajomość koni u Słowian Zachodnich i Południowych. Artykuł ten (zresztą nie jedyny), zestawiający wzmianki źródeł arabskich i perskich o hodowli zwierząt domowych u Słowian, charakteryzuje się dążeniem do porównywania przytaczanych wzmianek z materiałem archeologicznym i źródłami pisanymi nie tylko arabskimi, ale bizantyńskimi, ruskimi i zachodnimi. Znakomite przygotowanie humanistyczne prof. Lewickiego pozwoliło mu na właściwe określenie znaczenia źródeł bizantyńskich, wcześniejszych od arabskich i perskich.

Z górą dziesięć lat po opublikowaniu rozważań na temat hodowli zwierząt domowych u Słowian profesor przygotował i wydał obszerne studium (faktycznie książkę) *Średniowieczni pisarze arabscy o bogactwach mineralnych Afryki i ich eksploatacji*, w: *Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa*, t. 11, Wrocław 1967, s. 7–107 (plus streszczenie angielskie). Jest to nieledwie imponująca mapa kopalin od Gór Atlas po Mali i Ghanę.

Śpośród prac dotyczących kultury materialnej największe uznanie przyniosła profesorowi książka opublikowana w języku angielskim w Londynie w 1974 roku przez Cambridge University Press: *O pożywieniu ludów Afryki Zachodniej w wiekach średnich na podstawie źródeł arabskich* (*West African food in the Middle Ages: According to Arabic sources*). Na jej temat wypowiedziało się aż osiemnastu recenzentów w różnych renomowanych periodykach naukowych. Tadeusz Lewicki podjął się tutaj pionierskiej rekonstrukcji gospodarczej bazy społeczeństwa Afryki Zachodniej w stuleciach między X a XVI, „żeby w przybliżeniu pokazać, jak pożywienie ludności Afryki Zachodniej wyglądało przed wielkimi zmianami, jakie miały miejsce w gospodarce rolnej [...] w okresie od XVI do XVIII stulecia” (s. 134). Opierając się o średniowieczne źródła arabskie, prof. Lewicki wyodrębnił cztery kategorie pożywienia i urządzeń służących technikom spożycia: 1. pokarmy roślinne, włącznie z dzikimi roślinami, truflami, mianą; przy okazji zajął się też przyrządzaniem zbóż jako pożywienia; 2. mięso i ryby wraz z dziczyzną; 3. inne pożywienie, takie jak tłuszcze, sery, miód, cukier, korzenie i napoje; 4. naczynia.

Analiza Lewickiego ukazała rodzimą, ale też pradawną naturę zachodniosudańskiej uprawy zbóż, przypuszczalnie włączywszy w to ryż, i efekty zbieractwa pożywienia z dzikich roślin, wśród których spotykamy właściwe gatunkowi udomowione zboża. Jak pisze K. Kościelniak: „Tadeusz Lewicki opisuje ten fenomen jako dynamiczne oddziaływania pomiędzy północną i zachodnią Afryką. Wynikiem

tego był wzrost rozprzestrzenienie pewnych ważnych roślin z północy na południe” (ks. K. Kościelniak, *The contribution...*, s. 253). Równie cenna jest wcześniejsza, a mniej zauważona książka T. Lewickiego: *Arabic external sources for the history of Africa to the South of Sahara* (wydało ją Ossolineum jako numer 9 Prac Komisji Orientalistycznej PAN Oddziału w Krakowie w roku 1969).

Znanemu z uczestnictwa w międzynarodowych kongresach afrykanistycznych profesorowi powierzono napisanie jednego z rozdziałów prestiżowej *Historii Afryki* wydawanej przez UNESCO (t. 3, 1988). Dotyczy on relacji saharyjskich we wczesnym średniowieczu (stulecia VII–VIII).

Najogólniej rzecz biorąc, powiedzieć można, że prof. Lewicki tak w swych badaniach historyczno-etnograficznych, jak i religioznawczych oraz dziejów politycznych, stosował klasyczną metodę pozytywistyczną opartą na tzw. krytyce wewnętrznej, a jego metoda historyczna pozostawała w najściślejszym związku z metodą filologiczną. Rekonstruuąc określone zjawiska, pozostawał wierny tekstowi, a stosując jego bardzo wnikliwą krytykę, „wyciskał” z niego maksimum informacji. Można też powiedzieć, że trzymał się stale faktów, i, jak już zauważono, „stale weryfikował je i potwierdzał, odsyłając do tekstów źródłowych, a przy tym dogłębnie znał, świetnie oceniał i uzupełniał wszystkie, bez żadnego wyjątku opracowania i recenzje” (A. Zaborski, *Min bilād as-Saqāliba ilā bilād as-Sūdān*, s.12). Bazując na źródłach orientalnych, nie unikał ich weryfikacji z przekazami niemuzułmańskimi, a więc okcydentalnymi, bizantyńskimi, wschodniosłowiańskimi, a nawet chińskimi (w tym przypadku w sposób pośredni). Nieobca była mu literatura przedmiotu spisana w różnych epokach i w różnych kręgach kulturowych, w zasadzie jednak w szeroko pojętym średniowieczu i z uwzględnieniem, gdy taka konieczność występowała, etapów historii starożytnej. Ze względu na język źródeł (głównie orientalnych) i problematykę badawczą prof. Tadeusz Lewicki może być zaliczony do plejady najznajniejszych mediewistów nie tylko polskich, o horyzontach powszechnodziejowych, przy czym nieobce było mu podejście interdyscyplinarne.

Tadeusz Lewicki był członkiem wielu organizacji i towarzystw naukowych w kraju i za granicą, między innymi: Académie des Sciences d’Outre-Mer w Paryżu, Royal Asiatic Society w Londynie, członkiem-założycielem Association Internationale d’Etudes des Civilisations Méditerranéennes z siedzibą na Malcie. Przez wiele lat był przewodniczącym Komitetu Nauk Orientalistycznych PAN, aż do śmierci pozostał jego honorowym przewodniczącym. Profesor Tadeusz Lewicki prowadził badania terenowe w Algierii, Mauretanii, Senegalu, Kamerunie i Tanzanii. Tadeusz Lewicki co najmniej od tomu trzeciego (z 1965 roku) jest obecny w *Répertoire Internationale des Médiévistes* (nr 1917, s. 375), podobnie jak inny znakomity badacz Afryki Północnej w średniowieczu, Francuz Marius Canard (1888-1982) (o nim nr 511, s. 103).

Bibliografia selektywna

W przypadku prac profesora Tadeusza Lewickiego odsyłam do pełnej bibliografii opracowanej przez W. Zajączkowskiego i U. Lewicką-Rajewską, zamieszczonej w „Roczniku Orientalistycznym” (50, 1997, z. 2, s. 11–53).

- Bubka J., Ostafin B., *Tadeusz Lewicki (1906–1992)*, w: *Studia Orientalia Thaddeo Lewicki oblata*, Kraków 1994, s. 167–173.
- Cabalska M., *Znaczenie prac profesora Tadeusza Lewickiego dla archeologii słowiańskiej*, w: *Studia Orientalia Thaddeo Lewicki oblata*, Kraków 1994, s. 19–23.
- Hauziński J., *Badania nad dziejami świata islamu w Polsce po 1945 roku*, w: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, red. T. Majda, Warszawa 2010.
- Hauziński J., *Wieleż niż jedno życie, czyli o profesorze Tadeuszu Lewickim (1906–1992)*, w: *Litteraria Copernicana (Arabia. Stałe i zmienne w literaturze arabskiej)* 1 (13), 2014, s. 176–180.
- Kościelniak K., *The contribution of prof. Tadeusz Lewicki (1906–1992) to Islamic and West African studies*, *Analecta Cracoviensia* 44, 2012, s. 241–255.
- Kubiak W. B., *Professor Tadeusz Lewicki, January 28, 1906 – November 22, 1992*, *RO* 50, 1997, z. 2, s. 7–10.
- Lewicka-Rajewska U., Ostafin B., *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny – o historii badań i konieczności kontynuacji tematu*, w: *Orientalia commemorativa*, red. L. Sudyka, Kraków 2011, s. 163–175.
- Małecka A., *Profesor Tadeusz. Wspomnienie o Profesorze Tadeuszu Lewickim (1906–1992)*, Cracovia Leopolis, <http://www.lwow.com.pl/lewicki.html> (dostęp: 13.04.2016).
- Michalak-Pikulska B., *Arabistyka krakowska – przeszłość i teraźniejszość*, w: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, red. T. Majda, Warszawa 2010.
- Zaborski A., *Min bilād as-Saqāliba ilā bilād as-Sūdān – od Słowiańszczyzny po Sudan. Prof. Tadeusza Lewicka dorobek arabistyczny*, w: *Studia Orientalia Thaddeo Lewicki oblata*, Kraków 1994, s. 7–13.
- Zaborski A., *Tadeusz Lewicki (1906–1992)*, w: *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Filologicznego*, wyd. J. Michalik, W. Walecki, Kraków 2000.

Jerzy Hauziński